

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۳/۱۳

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۶/۱۹

فصل نامه علمی - ترویجی پژوهش‌های مهدوی

سال هفتم، شماره ۲۶، پاییز ۱۳۹۷

واکاوی مختصات نظام جهانی عصر ظهور با تأکید بر آمال انبیاء در قرآن کریم

راضیه مظفری^۱

سجاد سلامت^۲

چکیده

در قرآن کریم آیات بسیاری وجود دارد که بیانگر دعاها و آرزوهای فردی و اجتماعی پیامبران است. بخشی از این آرزوها در گستره زمانی خویش، مجال تحقق نیافته‌اند. از آن جایی که بسیاری آرزوهای انبیاء و اولیاء الهی به رغم استجاب از سوی درگاه ربوبیت، تا کنون محقق نشده و بنا به صراحت آیات قرآن کریم که تحقق وعده‌های الهی را قطعی اعلان نموده؛ انتظار می‌رود که این آرزوها در عصر ظهور، به صورت کامل و قطعی، محقق شوند؛ چراکه در آن دوران، هدف غایی خلقت انسان که همانا بندگی و تشکیل جامعه خدامحور است، محقق گشته و لذا بسترهای لازم جهت تحقق آرزوهای حقیقی و سازنده انبیاء و اولیاء فراهم خواهد شد. تمایلات اجتماعی پیامبران که با توجه به روایات، شاهد تحقق آنها در عصر ظهور خواهیم بود عبارتند از: رونق اقتصاد، امنیت پایدار و فراگیر، تزکیه امم و... بر این اساس می‌توان گفت آرزوهای انبیاء و اولیای الهی، علاوه بر الهام بخشی به تلاش‌های انسانی

۱. دکتری علوم قرآن و حدیث دانشگاه تهران (نویسنده مسئول) (mozaffari1391@yahoo.com).

۲. کارشناس ارشد اقتصاد دانشگاه پیام نور تهران.

در جهت رسیدن به جامعه آرمانی عصر ظهور، می‌توانند تصویری از مختصات حکومت جهانی صالحان در آخرالزمان را نیز ترسیم نمایند.

واژگان کلیدی:

قرآن، آرزو، آمال، عصر ظهور، انبیاء و اولیاء.

مقدمه

آرزو را می‌بایست یکی از عوامل محرک انسان به سوی آرمان‌ها و اهداف غایی دانست. چراکه آرزو و امید؛ به مثابه زیربنای ترسیم آینده، برای هر فرد و جامعه‌ای که قصد نیل به اهداف مترقی را داشته باشد، ضروری است. به بیان دیگر آرزوها همواره نشان‌دهنده واکنش‌های رفتاری افراد در قبال محدودیت‌ها و محرومیت‌های تحمیل شده از جانب محیط پیرامونی در هر عصر و زمانی هستند که به آنها قدرت اثربخشی بر تصمیمات و رفتارهای سایر افراد جامعه را می‌دهد و به همین دلیل به عنوان محرک روانی انسان‌ها در حرکت به سمت جامعه آرمانی شناخته می‌شوند.

حال اگر هدف‌گذاری کلان برای یک جامعه انسانی؛ رسیدن به حقیقت خلقت یا همان بندگی مورد نظر قرآن کریم باشد (ذاریات: ۵۶)، ضروری است آرزوهایی طراحی و تبیین شوند که با این سطح از هدف‌گذاری همخوانی کامل داشته باشند. زیرا تنها با انتخاب آرزوهای سازنده و مبتنی بر مسیر قرب الهی می‌توان ملزومات تحقق هدف غایی خلقت را فراهم کرد. در این نگاه، انسان مومن در راستای تحقق هدف غایی آفرینش که همانا دستیابی به مقام منبع بندگی است، نیازمند حضور در جامعه‌ای است که حرکت آن بر اساس آرزوهای سازنده شکل گرفته باشد. مهم‌ترین منبع معرفتی این آرزوها در قرآن کریم؛ آمال انبیاء و مومنان معرفی شده و اگر انسان بتواند پس از شناخت این آرزوها در مسیر تحقق آنها گام بردارد، می‌تواند به درک آرمان شهر وعده داده شده در قرآن کریم امیدوار باشد که خداوند در خصوص آن می‌فرماید:

خدا به کسانی از شما که ایمان آورده و کارهای شایسته کرده‌اند، وعده داده است که حتماً آنان را در این سرزمین جانشین [خود] قرار دهد همان‌گونه که کسانی را که پیش از آنان بودند جانشین [خود] قرار داد، و آن دینی را که برایشان پسندیده است به سودشان مستقر کند، و بیم‌شان را به ایمنی مبدل گرداند، [تا] مرا عبادت کنند و چیزی را با من شریک نگردانند، و هر کس پس از آن به کفر گراید آنانند که نافرمانند. (نور: ۵۵)

این حکومت الهی که رفتار و منش آن به استناد منابع دینی و روایی موجود بر مبنای آرزوی انبیاء الهی شکل خواهد گرفت، شباهت‌های تمثیلی و تحقیقی فراوانی با حکومت جهانی امام عصر عجل الله تعالی فرجه الشریف دارد. بر همین اساس تحقیق موجود با استفاده از قرآن و روایات می‌کوشد تا تصویری از مختصات جامعه جهانی عصر ظهور را که مصداق تمام و کمال ظهور آرزوهای سازنده انبیاء و اولیای الهی است، ترسیم کند.

البته توجه به این نکته ضروری است که علی‌رغم تلاش‌های علمی صورت گرفته در سال‌های گذشته پیرامون تفسیر و توضیح مقوله آرزو، عنوان یا محتوای پژوهشی مشابهی که خط مشی حاکم بر این تحقیق را دنبال کند؛ به دست نیامد و لذا به نظر می‌رسد، این نگرش بدیع به مقوله آرزو و عصر ظهور، در نوع خود می‌تواند قابل تأمل و نظر باشد.

سؤالات تحقیق

- مفهوم آرزو از منظر ادبیات دینی چیست و شامل چند نوع است؟
- مهم‌ترین آرزوهای سازنده انبیاء و اولیای الهی که به استناد آیات و روایات انتظار می‌رود تا در عصر ظهور به صورت کامل و مطلق محقق شوند، کدامند؟
- ارتباط میان آمل پیامبران و صالحین با اهداف متعالی خلقت چیست؟

مفهوم‌شناسی آرزو

آرزو در لغت و اصطلاح

آرزو در لغت به معنای شهوت، اشتها، خواهش، مراد، چشمداشت، شوق، امید، آرمان، توقع و انتظار، مطلوب، دلخواه (دهخدا، ۱۳۷۷: ج ۱، ۷۵) و جمع آن آرزوها، به معنای اطماع، اشواق، شهوات، اهواء و حاجات است. (معین، ۱۳۸۱: ۶۳) آرزو کردن نیز به معنای خواهش کردن و درخواست کردن است. (دهخدا، ۱۳۷۷: ج ۱، ۷۵) معادل انگلیسی واژه آرزو، aspiration (پورافکاری، بی‌تا: ج ۱، ۵۷) و معادل واژه آرزو کردن to like to - to wish to است. (روحی بعلبکی، ۲۰۰۵: ۲۲۷) آرزو در اصطلاح عبارت است از: نیرویی حیاتی که موجود را به تحرک وامی‌دارد و انسان به موجب آن، هدف‌هایی را به منظور تحقق بخشیدن به آنها برای خود در نظر می‌گیرد و انرژی خود را در راه رسیدن به آن هدف و آرمان صرف می‌کند. (محمود، دادستان، راد، بی‌تا: ۵۹)

واژگان معادل آرزو در قرآن و لغت عرب

لغات ذیل و مشتقات آنها از جمله واژگانی هستند که برای تبیین مقوله آرزو در قرآن آمده و در کتب لغت عرب نیز دقیقاً با همین عنوان بدان‌ها پرداخته شده است:

مُنَى (فراهیدی، ۱۴۱۴: ج ۱۱، ۱۷۸)؛ اَمَل (مصطفوی، ۱۳۶۹: ج ۱، ۱۴۹)؛ وَدَّ (فراهیدی، ۱۴۱۴: ج ۸، ۹۹)؛ لَيْتَ (ابن منظور، ۱۴۰۸: ج ۴، ۷۳؛ ابن فارس، ۱۴۲۲: ۹۰۲)؛ لَوَّ (سیوطی، ۱۴۲۰: ج ۱، ۱۴۹)؛ لَعَلَّ (سیوطی، ۱۴۰۸: ۲۹۴؛ زمخشری، ۱۴۰۷: ج ۴، ۱۶۷)

تقسیم‌بندی آرزوها بر اساس انگاره‌های دینی

روان‌شناسان برآنند که زیربنای آرزوهای انسان را نیازهای او تشکیل می‌دهد و این نیازهاست که برای انسان، انگیزه و تمایل به امور مختلف را ایجاد می‌کند. (مزلو، ۱۳۶۷: ۷۰) در هر زمانی که دسته‌ای از نیازها بر وجود انسان حاکم می‌شود، تمایلات، انگیزه‌ها و آرزوهائی مناسب با آن‌ها نیز در انسان به وجود می‌آید که محرک فعالیت‌های وی خواهد شد، لذا محرک‌ها و انگیزه‌ها در حقیقت تصویرروانی نیازهای فیزیولوژی و معنوی انسان است. (عبدالکریم عثمان، ۱۳۶۷: ۳۵-۴۱) یکی از نیازهای اساسی انسان کمال‌جویی است. آرزوی کمال ریشه در سرشت انسان دارد و انسان ذاتاً در جستجوی کمال مطلق است؛ از این رو به هیچ حدی از کمالات قانع نیست. این خصوصیت فطری در حقیقت، اصلی‌ترین عامل پیشرفت تمدن بشر و تکامل جامعه انسانی است. (محمدی ری شهری، ۱۳۸۵: ۱۳) بهره‌گیری صحیح انسان از این موهبت الهی، منوط به شناخت کمال واقعی است. هنگامی که انسان، هدف نهایی زندگی و برترین آرزوها را تشخیص داد، همه خواسته‌ها و آرمان‌های او در جهت رسیدن به این هدف قرار می‌گیرد؛ زیرا می‌داند هر خواسته‌ای که در جهت رسیدن به این آرزوی بزرگ است، درست و حق و هرچه در جهت خلاف آن باشد، نادرست و باطل است. آرزوی رسیدن به کمال مطلق یکی از مهم‌ترین دلایل خداشناسی است.

بنابراین با توجه به این که انسان در جست‌وجوی کمال است و با در نظر گرفتن این مسئله که خداوند، کمال مطلق و نهایت آرزوی انسان‌ها است، می‌توان قرب به خدا و رضایت خداوند را مبنای تقسیم‌بندی آرزوهای مان قرار داده و براین اساس آرزوها را به دو دسته سازنده (حقیقی) و بازدارنده (غیرحقیقی) تقسیم‌بندی کرد که نوع اخیر مورد اهتمام این

پژوهش نمی باشد.

آرزوهای سازنده

آرزوهای سازنده، آرزوهایی هستند که انسان را در جهت نزدیکی به خداوند و تخلق به اخلاق الهی و رسیدن به کمال حقیقی یاری می کنند که البته مهم ترین نشانه این آرزوها، ایجاد آرامش و طمأنینه قلب است که «... أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ» (رعد: ۲۸) منظور از ذکر خدا که مایه آرامش دل هاست، تنها ذکر زبانی نیست بلکه منظور آن است که با تمام وجود متوجه خدا و عظمت و علم و آگاهی اش گردد و این توجه، مبدأ حرکت و فعالیت در وجود او به سوی جهاد و تلاش و نیکی ها گردد و میان او و گناه، سد محکمی ایجاد کند؛ این است حقیقت ذکر. (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴: ج ۱۰، ۲۱۵)

خاطرنشان می سازد؛ قرآن کریم در پاره ای از آیات، با ذکر برخی از ادعیه انبیاء و مؤمنان به معرفی مصادیق آرزوهای سازنده ای که بیانگر ارزش های درونی آنهاست، می پردازد. هرچند هریک از واژگان آرزو و دعا، مفهوم خاص خود را دارند، لیکن این دو مفهوم مستقل گاهی در یک مصداق مشترک جلوه گر می شوند. «آرزو» یعنی طلب مفقود و «دعا» به معنای خواندن و در معنای خاص آن مناجات با خداوند و درخواست حاجت از مبدأ کمال می باشد. انسان موحد که به مقتضای فطرت همواره در مسیر رسیدن به کمال و فرار از نقص در حرکت است، برای رسیدن به مطلوب مفقود خود، از خداوند یاری می خواهد و با دعای خویش رسیدن به همه کمالات و دوری از همه نقص ها را می طلبد. از آن جا که پیامبران نیز از مرتبه نامتناهی حضرت حق فاصله دارند و با عنایت به این نکته که حقیقت هر آرزویی همان طلب نامتناهی است انبیاء الهی نیز به تبع روح بلند و لطیف شان آرزوهای والایی داشته اند که در قالب دعا آنها را از خداوند طلب نموده اند.

فارغ از آمال فردی، در این پژوهش صرفاً به نمونه هایی از آرزوها و ادعیه رسولان و مومنین در قرآن که رویکرد اجتماعی داشته، اشاره نموده و سپس با اتکاء به کتب معتبر حدیثی، سیر تحقق آن تمایلات را پی می گیریم.

آرزوی حضرت نوح علیه السلام

حضرت نوح علیه السلام اولین پیامبر اولوالعزم است که نهصد و پنجاه سال با صبر و شکیبائی مردم را به دین الهی دعوت کرده است. یکی از آرزوهای این پیامبر بزرگ الهی که در قرآن ذکر شده،

نابودی معاندین، به عنوان بزرگ‌ترین مانع عبودیت و رستگاری مردم است. البته این تقاضا در شرایطی مطرح شده که حضرت نوح تمام تلاش و کوشش‌های مستمر خود را برای ایمان آوردن آنها می‌نماید و پس از نومییدی از هدایت آنها به سوی خدا شکایت می‌برد: «وَقَالَ نُوحٌ رَبِّ لَا تَذَرْنِي عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا» (نوح: ۲۶) این آرزو به طریق دیگری نیز از لسان حضرت نوح بیان می‌گردد: «رَبِّ اغْفِرْ لِي وَ لِوَالِدَيَّ وَ لِمَنْ دَخَلَ بَيْتِي مُؤْمِنًا وَ لِلْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُؤْمِنَاتِ وَ لَا تَزِدِ الظَّالِمِينَ إِلَّا تَبَارًا» (نوح: ۲۸) البته باید به این نکته توجه کرد که پیامبران مظهر رحمت الهی بوده و همیشه با امت‌ها و اطرافیان خود با رحمت و رأفت رفتار می‌کردند و همه گونه آزار و اذیت را در راه هدایت بندگان به جان می‌خریدند و اگر می‌بینیم که حضرت نوح عليه السلام پس از ۹۵۰ سال تبلیغ، لب به نفرین می‌گشاید، برای نفرین خود چنین استدلال می‌کند که اگر آنها را واگذاری، بندگان را گمراه می‌کنند و جز نسلی کافر و فاجر به وجود نمی‌آورند: «إِنَّكَ إِن تَذَرَهُمْ بِيضُلُوا عِبَادَكَ وَ لَا يَلِدُوا إِلَّا فَاجِرًا كَفَّارًا» (نوح: ۲۷) ضمن آن که از این آیات بر می‌آید که عذاب الهی بر اساس حکمت است و جمعیتی که فاسد و مفسد باشند و نسل‌های آینده آنها نیز در خطر گواهی و فساد قرار گیرند در حکمت خداوند حق حیات ندارند. (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴: ج ۲۵، ۸۹)

اما با توجه به این ویژگی کفار که همیشه مانع و سد راه ایمان دیگران بوده و هستند: «الَّذِينَ كَفَرُوا وَ صَدُّوا عَنِ سَبِيلِ اللَّهِ أَصَلَّ أَعْمَالُهُمْ» (محمد: ۱) آرزوی نابودی کفار نیز در همه اعصار مصداق پذیر است؛ گرچه در هنگامه ظهور اسلام تا حدودی کفار زمین‌گیر شدند، لکن مشیت الهی بر این است که این شجره پلید برای آزمایش و امتحان بندگان خدا بماند و در همه اعصار با سنگ‌اندازی‌ها و مانع‌تراشی‌های خود مانع ایمان و موجب تضعیف ایمان بندگان شوند و تنها دورانی که این آرزو به طور کامل تحقق خواهد یافت، عصر ظهور است. بر اساس تفاسیر مختلف؛ آیات متعددی در زمینه نابودی کفار در عصر ظهور را می‌توان یافت که با این آرزوی پیامبر الهی همخوانی داشته باشد. به عنوان نمونه در آیه ۳۹ سوره انفال آمده است:

«وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِئْتَةً وَيَكُونَ الدِّينُ كُلُّهُ لِلَّهِ فَإِنِ انْتَهَوْا فَإِنَّ اللَّهَ بِمَا يَعْمَلُونَ بَصِيرٌ.»

طبرسی در مجمع‌البیان عبارت: «وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِئْتَةً» را خطاب به پیامبر و مؤمنان تفسیر کرده و می‌افزاید:

جنگ کنند تا کافری که بدون پیمان باشد، باقی نماند. (طبرسی، ۱۳۶۰: ج ۲۱۸، ۱۰)

وی در ادامه در خصوص عبارت (وَيَكُونُ الدِّينُ كُلُّهُ لِلَّهِ) افزوده:

منظور این است که اهل حق و باطل، همه بر دین حق اجتماع کنند و دارای عقاید صحیح گردند؛ یعنی بر اثر اجتماع مردم بر دین حق، همه دین از خداوند خواهد بود. زراره و دیگران از امام صادق علیه السلام نقل کرده‌اند که: هنوز تأویل این آیه، فرا نرسیده است. هنگامی که قائم ما قیام کند، کسانی که در آن زمان بر روی زمین باشند، تأویل این آیه را خواهند دید و دین محمد صلی الله علیه و آله، جهان را فرا خواهد گرفت و مشرکی بر روی زمین باقی نخواهد ماند. (مجلسی، ۱۴۰۴: ج ۵۱، ۵۵) چنان‌که خداوند می‌فرماید: ﴿... يَعْبُدُونَنِي لَا يُشْرِكُونَ بِي شَيْئاً...﴾ (نور: ۵۵) مرا می‌پرستند و چیزی را شریک من نمی‌سازند. (طبرسی، ۱۳۶۰: ج ۱۰، ۲۱۸: آلوسی، ۱۴۱۵: ج ۵، ۱۹۴)

همچنین امام صادق علیه السلام در تفسیر آیه ۹ سوره مبارکه صف: ﴿هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَىٰ وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ﴾ می‌فرماید:

به خدا سوگند! تأویل این آیه به مرحله اجرا نمی‌آید؛ مگر آن‌که قائم ما مهدی عجل الله تعالی فرجه الیه ظهور کند. تمام مشرکان در روی زمین محو می‌شوند (فرات کوفی، ۱۴۱۰: ۴۸۲؛ قندوزی، ۱۳۸۰: ۴۲۳)

زراره می‌گوید: از امام باقر علیه السلام از تأویل آیه ۳۶ سوره توبه: ﴿وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً كَمَا يُقَاتِلُونَكُمْ كَافَّةً﴾ پرسیدم که حضرت فرمود:

موقع تأویل این آیه نرسیده است. هر کس قیام قائم ما را درک کند و او را ببیند، تأویل آن را می‌بیند. دین محمد صلی الله علیه و آله تا جایی که شب و روز است، گسترش می‌یابد؛ به گونه‌ای که در روی زمین مشرکی نباشد (قندوزی، ۱۳۸۰: ۴۲۳؛ دوانی، ۱۳۷۸: ۲۶۱).

امام صادق علیه السلام می‌فرمایند:

ان زوال ملك الجبابرة و الظلمة على يد القائم منّا (شيخ صدوق، ۱۳۹۵: ج ۲، ۳۵۴، ح ۵۱)؛

همانا نابودی پادشاهان ستمگر و ظالم به دست قائم ما است.

و یا در روایتی دیگر از ایشان آمده است:

۱۰۵ ... يَسُوْمُهُمْ خَسْفًا وَيَشْقِيهِمْ بِكَأْسٍ مُّصَبَّرَةٍ وَلَا يُعْطِيهِمْ إِلَّا السَّيْفَ هَزْجًا... (نعمانی، ۱۳۹۷: ۲۲۹)؛

... [ظالمان و کافران] را خوار و ذلیل خواهد کرد و جام زهرآگین به کامشان خواهد ریخت و با شمشیر با آنان برخورد خواهد کرد.

بر اساس این روایات و تفاسیر می‌توان چنین استنباط کرد که تنها در عصر ظهور وعده نابودی کامل اهل کفر و ذریه آنان فرا خواهد رسید و این همانا تحقق آرزوی حضرت نوح علیه السلام به دست آخرین وصی خاتم الانبیاء صلی الله علیه و آله خواهد بود.

آرزوهای حضرت ابراهیم علیه السلام

آرزوی حضرت ابراهیم خلیل علیه السلام، دومین پیامبر اولوالعزم و قهرمان مبارزه توحید با کفر و شرک، به بیان قرآن کریم در دعای ذیل نهفته است که جامع تمام نیازمندی‌های زندگی مادی و معنوی بشر است:

﴿و إِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا بَلَدًا آمِنًا وَ ارْزُقْ أَهْلَهُ مِنَ الثَّمَرَاتِ مَنْ ءَامَنَ مِنْهُمْ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ قَالَ وَ مَنْ كَفَرَ فَأُمَتِّعُهُ قَلِيلًا ثُمَّ أَصْطَرُّهُ إِلَىٰ عَذَابِ النَّارِ وَ بئْسَ الْمَصِيرُ﴾ (بقره: ۱۲۶):

و ابراهیم گفت: ای پروردگار من، این شهر را جای امنی گردان، از مردمش آنان را که به خدا و روز قیامت ایمان دارند، از هر ثمره روزی سازگفت: هر کسی که کافر شد او را به عذاب آتش دچارش گردانم، که بد سرانجامی است.

امنیت پایدار و فراگیر و روزی فراوان (رونق اقتصاد)

امنیت پایدار و اقتصاد پویا دو مؤلفه سلامت جامعه و زمینه‌ساز تکامل هستند که ابراهیم علیه السلام برای مؤمنین از اهل مکه آرزو می‌نماید و به پروردگار عالم عرضه می‌دارد:

﴿رَبِّ اجْعَلْ هَذَا بَلَدًا آمِنًا وَ ارْزُقْ أَهْلَهُ مِنَ الثَّمَرَاتِ مَنْ ءَامَنَ مِنْهُمْ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ﴾.

علت انحصار این آرزو این است که تنها انسان‌های مومن، شایستگی این دو نعمت بزرگ را دارند و برای آنان ارزش قائلند و افراد غیرمؤمن به علت متصف بودن به صفات رذیله‌ای چون حرص و طمع و بغی مخّل به این نعم الهی هستند. تسرّی دادن این حکم یعنی امنیت پایدار و رونق اقتصادی به سراسر جهان هستی مشروط به ایمان اهل آن است. لکن به علت این که اکثر مردم جهان در تمام اعصار به تعبیر قرآن اهل ایمان نبوده‌اند هیچ‌گاه دنیا شاهد امنیتی پایدار و اقتصادی سالم که زیر بنای تعالی بشرنده نبوده است و تنها زمانی این آرزو تحقق خواهد یافت که ایمان به خدا و روز قیامت در عمق جان اهل زمین قرار گیرد. پیرامون مؤلفه‌های امنیت و رشد شاخص‌های اقتصادی که خود متضمن رفاه عمومی در عصر ظهور است در پاره‌ای از آیات الهی و نیز روایات متعدد به آنها پرداخته شده است. از جمله در آیه ۵۵ سوره

مبارکه نور که به آیه و عد اشتهار دارد:

خداوند به کسانی از شما که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده‌اند وعده می‌دهد که قطعاً آنان را حکمران روی زمین خواهد کرد، همان‌گونه که به پیشینیان آنها خلافت روی زمین را بخشید و دین و آئینی را که برای آنان پسندیده، پابرجا و ریشه‌دار خواهد ساخت و ترس‌شان را به امنیت و آرامش مبدل می‌کند، آن‌چنان که تنها مرا می‌پرستند و چیزی را شریک من نخواهند ساخت. و کسانی که پس از آن کافر شوند، آنها فاسق اند.

علامه طباطبایی در المیزان آورده است:

وعده استخلاف در آیه، جز با اجتماعی که با ظهور مهدی عجل الله تعالی فرجه برپا می‌شود با هیچ اجتماعی قابل انطباق نیست و این مجتمع طیب و طاهر با صفاتی که از فضیلت و قداست دارد هرگز تاکنون در دنیا منعقد نشده و دنیا از روزی که پیامبر صلی الله علیه و آله مبعوث به رسالت گشته تاکنون، چنین جامعه‌ای به خود ندیده. ناگزیر اگر مصداقی پیدا کند، در روزگار مهدی عجل الله تعالی فرجه خواهد بود، چون اخبار متواتری که از رسول خدا صلی الله علیه و آله و ائمه اهل بیت علیهم السلام در خصوصیات آن جناب وارد شده از انعقاد چنین جامعه‌ای خبر می‌دهد. (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۵، ۲۱۵)

ضمن آن که ایشان موضوع امنیت در دوران ظهور را نیز مطابق همین آیه مورد اشاره قرار داده و می‌افزایند:

این آیه وعده جمیل و زیبایی است برای مؤمنینی که عمل صالح دارند و به آنان وعده می‌دهد که به زودی جامعه صالحی مخصوص به خودشان برای شان درست می‌کند و زمین را در اختیارشان می‌گذارد و دین‌شان را در زمین متمکن می‌سازد، و امنیت را جایگزین ترسی که داشتند می‌کند، امنیتی که دیگر از منافقین و کید آنان، و از کفار و جلوگیری‌های شان بی‌نیی نداشته باشند، خدای را آزادانه عبادت کنند و چیزی را شریک او قرار ندهند. (همو، ۱۳۷۴، ج ۱۵، ۲۰۹)

همین طور احادیث وارده از معصومین این آرامش ناشی از امنیت اجتماعی و اقتصادی در عصر ظهور را مورد تایید قرار داده است. امیرالمؤمنین علیه السلام در این باره می‌فرماید:

اگر قائم ما قیام کند آسمان باران خود را فرو می‌ریزد و زمین گیاه خود را می‌رویاند و امنیت به گونه‌ای زیاد می‌شود که زن، راه بین عراق و شام را می‌پیماید و پای خود را جز بر سبزه و گیاه نمی‌گذارد و انبان «کیسه» خود را بر دوش دارد، نه درنده‌ای او را می‌ترساند و نه او از آنان هراس دارد. (مجلسی، ۱۴۰۴، ج ۵۲، ۳۱۶)

مجموعه این مباحث این نتیجه را به ذهن متبادر می‌کند که تنها ساز و کار اجتماعی تحقق آرزوی نعمت فراوان و امنیت برای شهروندان و نیز تحقق یکتاپرستی منوط به تحقق عصر

ظهور است.

تعلیم و تزکیه امت‌ها

مطابق بیان شریف قرآن کریم یکی دیگر از آرزوهای حضرت ابراهیم علیه السلام تعلیم و تزکیه بود، تعلیم و تزکیه دو بال پرواز به سوی ملکوت و تکامل هستند. هیچ جامعه‌ای بدون تعلیم و تزکیه رشدی نخواهد داشت. خدا محوری، ایمان حقیقی، بصیرت، ظلم‌ستیزی، حق‌طلبی، ثمره علم همراه با تزکیه است که حاکمان مستبد و استثمارگر و زورگو از نشر آن بیم داشتند و تلاش می‌کردند تا علم را به عنوان یک ابزار در خدمت منافع دنیوی خود نگه دارند و از فراگیر شدن آن که باعث ارتقاء بینش و بصیرت و حقیقت‌طلبی جامعه می‌شود، جلوگیری کنند. لکن حاکمان و فرستادگان الهی که هدف اصلی شان تقرب بشر در سایه تکامل بود، دو رکن اصلی برای این حرکت عظیم را در تعلیم و تزکیه فرض می‌دانستند. از این رو همه تلاش خود را در جهت بسط و ترویج علم و اخلاق به کار گرفتند و ارزش آدمی را به این دو مقوله گره زدند تا آن جا که یکی از آرزوهای آنان متصف شدن همه بشریت به علم و خودسازی گردید.

حضرت ابراهیم علیه السلام نیز بر اساس آیات قرآن کریم خواستار برانگیختن رسولی است که ذریه اش را کتاب و حکمت بیاموزد و پاک و پاکیزه شان گرداند:

﴿رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِّنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ﴾ (بقره: ۱۲۹)؛

پروردگارا، در میان آنان، فرستاده‌ای از خودشان برانگیز، تا آیات تو را بر آنان بخواند، و کتاب و حکمت به آنان بیاموزد و پاکیزه‌شان کند، زیرا که تو خود، شکست‌ناپذیر حکیمی.

مفسران فریقین به استناد روایات، مراد از رسول در این آیه را حضرت محمد صلی الله علیه و آله می‌دانند. (زمخشری، ۱۴۰۷: ج ۱، ۱۸۹؛ طباطبایی، ۱۳۷۴: ج ۱، ۴۴۹) از جمله آن روایات، حدیثی از پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله است که فرمودند:

أَنَا دَعْوَةُ أَبِي إِبْرَاهِيمَ. (شیخ صدوق، ۱۴۰۴: ج ۴، ۳۶۹)؛
من، از دعای پدر خود ابراهیم علیه السلام هستم.

در آیه مورد بحث یکی از اهداف تقاضای ظهور پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله، تزکیه و پاکسازی است تا آرایش شرک را از قلب مردم بزدايد (زمخشری، ۱۴۰۷: ج ۱، ۱۸۹؛ فضل‌الله، ۱۴۱۹: ج ۳، ۳۴) و آنها را نسبت به خداوند مطیع و مخلص گرداند. (طبرسی، ۱۳۶۰: ج ۲، ۶۲)

اما نکته این جاست گرچه بخش اعظم این آرزوی ابراهیم علیه السلام با رسالت نبی مکرم اسلام تحقق یافت لکن به دلیل سنگ اندازی‌ها و کارشکنی حاکمان مستبد و زورگو که نشر و گسترش علم را در تعارض با منافع خود می‌دیدند، به صورت تام و کامل محقق نشد. برای این که طرح چنین آرزویی در کتابی آسمانی نظیر قرآن کریم موضوعی عبث نباشد، می‌بایست محملی برای تحقق آن یافت. لذا تنها برهه‌ای که بشر می‌تواند خود را شاهد تحقق این آرزو تصور کند، عصر ظهور است.

در یک جمع‌بندی کلی در خصوص تعلیم و تزکیه امت‌ها می‌توان گفت، زدودن شرک از جوامع و ایجاد جامعه توحیدی تنها در عصر ظهور و توسط حضرت بقیة الله سیدنا محمد بن عبدالله تحقق می‌یابد و شاهد مدعا روایتی از رسول اکرم صلی الله علیه و آله است که در آن می‌فرماید:

المهدی یقفواثری لا یُخطئ (صافی گلپایگانی، ۱۴۲۲: ج ۳، ۱۹۵، ح ۱۲۱۴)؛
مهدی روش من را دنبال می‌کند و هرگز از روش من بیرون نمی‌رود.

و نیز می‌فرماید:

یعمل بسنتی و... (اریلی، ۱۳۸۱: ج ۲، ۴۷۲)؛
به سنت من رفتار می‌کند و...

پس تحقق غایی و کامل دعای حضرت ابراهیم علیه السلام در خصوص تزکیه امت که با بعثت پیامبر اسلام بخشی از آن محقق شد، تنها در دوران ظهور به حد نهایی خود می‌رسد چراکه در این دوران شیوه رفتار امام عصر مشابه پیامبر اسلام بوده و تربیت امت‌ها به همان روشی انجام خواهد شد که پیامبر اسلام به دنبال آن بوده است.

دریافت حکمت و پیوستن به صالحین

سومین آرزو و دعای جناب ابراهیم علیه السلام متصف شدن به ویژگی‌های امت آخرالزمان است. یعنی تعلیم حکمت و پیوستن به بهترین بندگان خدا:

﴿رَبِّ هَبْ لِي حُكْمًا وَ اَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ﴾ (شعراء: ۸۳)؛

ای پروردگار من، مرا حکمت بخش و مرا به شایستگان ببیوند.

پیش از توضیح مطلب توجه به بیان دو نکته ضروری است:

حکم و حکمت از یک ریشه‌اند. به گفته‌ی راغب در مفردات، حکمت رسیدن به حق از طریق علم و آگاهی و شناخت موجودات و افعال نیک است. (راغب اصفهانی، ۱۴۱۶: ۲۴۸) و این

همان چیزی است که بعضی از فلاسفه از آن به عنوان کمال قوه نظریه تعبیر کرده‌اند؛ همان حقیقتی که لقمان از ناحیه خدا دریافت کرده بود:

﴿وَلَقَدْ آتَيْنَا لُقْمَانَ الْحِكْمَةَ أَنْ اشْكُرْ لِلَّهِ وَمَنْ يَشْكُرْ فَإِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهِ وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌ حَمِيدٌ﴾ (لقمان: ۱۲).

و به عنوان خیر کثیر در آیه ۲۶۹ بقره از آن یاد شده است:

يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا... (زمخشری، ۱۴۰۷: ج ۳، ۳۳۰؛ فخرالدین رازی، ۱۴۲۰: ج ۱۴، ۳۳۳؛ و...)

علامه جعفری معتقد است «حکمت» عبارت است از: معرفت لازم برای شناخت و دریافت اصول و قواعد کمال در عرصه دنیا و سرای ابدیت و به کار بستن آنها در مسیر حیات معقول. (جعفری، ۱۳۷۸: ۱۴۹)

درک حکمت در آیه شریفه بی‌ارتباط با پیوستن به صالحین نیست زیرا درک حکمت براساس تعریفی که برای آن در عبارات فوق صورت گرفت از آن جهت که موهبت ویژه الهی است که خدا به بندگان خاص عطای نموده و انسان بوسیله آن به درک حقایقی می‌رسد که برای همه امکان‌پذیر نیست، شایستگی و لیاقت و آمادگی می‌خواهد و این شایستگی تنها در انسان‌های وارسته است.

اما این که ادعا شد که ابراهیم از خدا درخواست می‌نماید که ویژگی‌های امت آخرالزمان را به او اعطای نماید، بدین جهت است که گرچه در اعصار مختلف انسان‌های فراوانی به درک حکمت الهی نایل آمدند اما این موهبت در هر عصری نصیب نخبگان دینی و علمی معدودی می‌شد و يك اصل فراگیر نبود. لکن به گواه روایات فراوان این موهبت در عصر ظهور شامل حال بسیاری از مردم می‌شود به گونه‌ای که اکثر مردم به این فیض عظیم نایل می‌شوند و این موضوع بدلیل شایستگی و لیاقت این امت است که در پرتو وارستگی و تقوا و نخبگی و ایمان قوی بدان می‌رسند. به عبارتی امت آخرالزمان چون وارثان صالح زمین هستند از موهبت حکمت برخوردارند. براین اساس می‌توان گفت تعلیم حکمت قدسی، بارزترین ویژگی عصر ظهور است چرا که در این دوران مردم در پرتو این تعالیم، پاک‌گزین و خیرگرا می‌شوند و از نیروی دانش و خرد، در جهت نورانیت و معنویت درون استفاده می‌کنند. (کارگر، ۱۳۸۹: ۲۸)

امام باقر علیه السلام در این خصوص می‌فرماید:

در زمان ظهور، به مردم حکمت عطا می‌شود. (نعمانی، ۱۳۹۷: ۲۳۹)

نهایتاً این که، ثمره این حکمت آموزی در عصر ظهور باعث درمان و ریشه کنی نادانی و فزونی علم و دانایی می‌گردد:

او (حضرت مهدی) مانند پیامبر ﷺ نشانه‌های جاهلیت را از بین می‌برد. (همو: ۲۳۱)

و اما گواه بر این که حکومت مهدی ﷺ و امت آخرالزمان حکومت صالحان است روایاتی است که ذیل آیه شریفه ۱۰۵ سوره انبیاء آمده:

و ما در زیور - پس از تورات - نوشته‌ایم که این زمین را بندگان صالح من به میراث خواهند برد.

از امام باقر ﷺ روایت شده که در تفسیر آیه بالا فرمودند:

ایشان اصحاب مهدی ﷺ هستند در آخرالزمان (طبرسی، ۱۳۶۰: ج ۱۶، ۱۷۲)

شهید مطهری معتقد است در «انَّ الْأَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ» صحبت منطقه و محل و شهر نیست، اصلاً فکر آن قدر بزرگ و وسیع است که سخن از تمام زمین است (مطهری، بی‌تا: ج ۱۸، ۱۶۸)

لذا اگر بر اساس آیه ۱۰۵ سوره انبیاء مصداق صالحان را امام عصر عجل الله تعالی فرجه الیه و یاران ایشان در نظر بگیریم مشخص می‌شود که حضرت ابراهیم علیه السلام آرزوی الحاق به این بزرگان را داشته و به عنوان شاخصی برای مؤمنان در تمامی دوران‌ها آن را مطرح کرده است؛ لذا تحقق این آرزوی حضرت ابراهیم علیه السلام نیز تنها منوط به ظهور حضرت حجت عجل الله تعالی فرجه الیه خواهد بود.

عبودیت حقیقی در سایه نماز

از دیگر آرزوهای حضرت ابراهیم علیه السلام در قرآن کریم این است که خداوند او و ذریه‌اش را از برپا دارندگان نماز قرار دهد:

﴿رَبِّ اجْعَلْنِي مُقِيمَ الصَّلَاةِ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي رَبَّنَا وَتَقَبَّلْ دُعَاءِ﴾ (ابراهیم: ۴۰).

در تفسیر المنیر پیرامون این دعای حضرت ابراهیم چنین آمده است:

مراد از اقامه نماز، به جا آوردن آن با تمام آداب ظاهری و باطنی و حفاظت بر حدود آن است و این که از میان سایر عبادات، نماز را در دعای خود آورده به این خاطر است که نماز، پایه و ستون ایمان و وسیله تطهیر نفوس از فحشاء و منکر است. (زحیلی، ۱۴۱۸: ج ۱۳، ۲۶۶)

از این رو آرزوی برپا داشتن نماز، اخلاص عمیق ابراهیم عَلَيْهِ السَّلَام را نسبت به عبودیت خدا نشان می‌دهد و پاسخی است به ندای الهی که بندگان را به حرکت در راه مستقیم فرا می‌خواند؛ لذا پس از این تقاضا از خداوند می‌خواهد که دعایش را بپذیرد، درخواست پذیرش دعا به این خاطر است که این پذیرش مظهري است برای رضای خدا و در سایه اجابت دعا، انسان خود را در میدان رحمت و لطف پروردگار مشاهده می‌کند. (فضل الله، ۱۴۱۹: ج ۱۳، ۱۲۱)

اما نکته حائز اهمیت در این آیه طلب نمازگزاری برای سایر انسان‌ها از جمله ذریه ابراهیم عَلَيْهِ السَّلَام است. لذا با عنایت به بخش‌های قبلی مربوط به آرزوهای حضرت ابراهیم عَلَيْهِ السَّلَام اگر بخواهیم این فراز را تفسیر کنیم، باید بگوییم که در هنگامه ظهور بدلیل نبودن کافران و ذریه آنان و تحقق آرزوی تعمیق بصیرت دینی در انبای بشر، که به دلیل شیوه نبوی حضرت حجت عَلَيْهِ السَّلَام در تربیت امت‌ها حادث می‌شود؛ این دعا تحقق خواهد یافت و دیگر هیچ انسانی از اصل فطری یکتاپرستی خود غافل نخواهد ماند و کسی را نمی‌توان در عالم سراغ گرفت که نسبت به دین اسلام به عنوان دین غالب و فریضه مهم نماز بی‌تفاوت باشد.

البته برای اثبات این موضوع آیات مختلفی در قرآن کریم را می‌توان شاهد مثال گرفت. مثلاً در سوره حج آیه ۴۱ خداوند می‌فرماید:

همان کسانی که چون در زمین به آنان توانایی دهیم، نماز برپا می‌دارند و زکات می‌دهند و به کارهای پسندیده و امی دارند، و از کارهای ناپسند باز می‌دارند، و فرجام همه کارها از آن خداست.

در بعضی از روایات اسلامی آیه فوق به حضرت مهدی عَلَيْهِ السَّلَام و یارانش، یا آل محمد عَلَيْهِمُ السَّلَام به طور عموم تفسیر شده است؛ چنان که در حدیثی از امام باقر عَلَيْهِ السَّلَام می‌خوانیم که در تفسیر این آیه فرمودند:

این آیه تا آخر از آن آل محمد عَلَيْهِمُ السَّلَام و مهدی عَلَيْهِ السَّلَام و یاران اوست. (طبرسی، ۱۳۶۰: ج ۱۶، ۲۲۲؛ تفسیر قمی، ۱۳۶۷: ج ۲، ۸۵؛ عروسی حویزی، ۱۴۱۵: ج ۳، ۵۰۶)

بر اساس این آیه می‌توان گفت آرزوی نمازگزار بودن ذریه ابراهیم عَلَيْهِ السَّلَام که شامل تمامی یکتاپرستان در سراسر جهان می‌شود، به استناد آیه فوق در شرائطی محقق می‌شود که بندگان صالح خدا زمام امور را در دست داشته باشند و این امر نیز تحقق نمی‌یابد مگر در دوران ظهور امام عصر عَلَيْهِ السَّلَام که زعامت تمامی جهان در ید قدرت ایشان متجلی خواهد شد؛ چنان که رهبر معظم انقلاب نیز در این باب می‌فرماید:

اقامه نماز، نخستین ثمره و نشانه حکومت صالحان است و در رتبه بعد از آن است که نوبت به (زکوه) به مثابه تنظیم مالی جامعه و ریشه‌کن کردن فقر، و نیز امر به معروف و نهی از منکر یعنی سوق دادن به نیکی‌ها و بازداشتن از بدی‌ها می‌رسند. ﴿الَّذِينَ إِذْ أَنْزَلْنَا لَهُمُ...﴾ اقامه نماز فقط این نیست که صالحان، خود نماز بگذارند. این چیزی نیست که بر تشکیل حکومت الهی متوقف باشد بلکه باید این ستون دین در جامعه، به پا داشته شود و همه کس با رازها و اشاره‌های آن آشنا و از برکات آن برخوردار گردند.^۱

آرزوهای حضرت موسی علیه السلام

حضرت موسی علیه السلام سومین پیامبر با ماموریت جهانی است که به برخی از آمال ایشان در قرآن اشاره شده است، از جمله:

سلب قدرت دشمن

اربابان و حاکمان زور و زر همیشه با تکیه بر قدرت و توانایی مالی و مادی خود تلاش در استثمار مردم و افراد ضعیف‌الحال داشتند و این‌گونه وانمود می‌کردند که امنیت و سلامت و رزق در همراهی با ماست، و هر کس غیر ماست بهره‌ای از عافیت نخواهد برد و با این ترفند بسیاری از مردم ساده دل را به سوی خود کشانده و گمراه می‌کردند. از این رو یکی تقاضاهای حضرت موسی که در قرآن به آنها اشاره شده، نابودی اموال و شد قلوب کافران است. حضرت موسی علیه السلام در سوره یونس، نابودی اموال فرعون و اتباعش را از خداوند تقاضا می‌کند زیرا با صدمه دیدن در این جهت، قدرت و توانائی و شوکت خارجی آنان به هم می‌خورد و تظاهرات و جلوه‌های مادی آنان مختل شده، آماده زوال و نیستی خواهند شد. بر این اساس در آیه ۸۸ سوره یونس می‌خوانیم:

و موسی گفت: پروردگارا، تو به فرعون و اشرافش در زندگی دنیا زیور و اموال داده‌ای، پروردگارا، تا [خلق را] از راه تو گمراه کنند، پروردگارا، اموالشان را نابود کن و آنان را دل سخت گردان که ایمان نیاورند تا عذاب دردناک را ببینند.

مفسرین معتقدند که پس از این نفرین، اموال فرعونیان به صورت سفال و سنگ درآمد. (طبرسی، ۱۳۶۰: ج ۱۱، ۳۴۷؛ مصطفوی، ۱۳۸۰: ج ۱۱، ۸۹)

این سیاست استکباری در طول تاریخ برای زورگویان بوده و از آن به عنوان ابزاری برای استثمار بهره می‌جستند چنان که امروزه هم استکبار جهانی با در دست گرفتن دانش و فناوری

۱. آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۷۰: پیام به اجلاس سراسری نماز، مشهد مقدس.

روز و انحصار آن و تکیه بر سرمایه‌های به غارت گرفته از مردم دنیا و سلاح‌ها و تجهیزات پیشرفته، اکثر کشورهای جهان سوم و سست اراده را در مقابل خود به تعظیم واداشته و وابسته کرده‌اند. انبیاء و اولیاء الهی در همه قرون یکی از راه‌های نجات ملت‌ها و امت‌ها از شر این نظام‌های نامشروع را، اجرای عدالت و گرفتن حقوق مظلومین می‌دیدند. از این رو همیشه در ستیز با آنها بودند و بسیاری جان شریف خود را در این مسیر دادند. لکن علیرغم زحمات و رنج‌های فراوان تاکنون کسی نتوانسته عدالت تام را برپا کند و حق همه مظلومین را بستاند. اما این آرزو هم مثل سایر آمال انبیاء محقق خواهد شد، زیرا خداوند متعال وعده نصرت را به همه مظلومان داده است.

بر اساس آیات و روایات، مهم‌ترین شاخصه حکومت مهدوی در عصر ظهور، نابودی ظلم و جور و برپایی عدالت فراگیر و همه‌جانبه است؛ لذا طبیعی می‌نماید اگر در آن حکومت، حقوق پایمال شده انسان‌های مظلوم، ولو در چنگال ظالمین و ستمگران هم که باشد، بازپس گرفته شده و به صاحبان اصلی آن، بازگردانده شود. بذل و بخشش‌های بی حد و حصر و غاصبانه اموال و اراضی به افراد خاص و ذی نفوذ در دولت‌ها و حکومت‌های قبل از ظهور به صاحبان اصلی آنها مسترد شده و اساساً حکومت‌های فاسد این چنینی نابود خواهند شد. در همین زمینه امام صادق علیه السلام در روایتی به نقل از امام باقر علیه السلام می‌فرماید:

هنگامی که قائم ما قیام کند، قطایع از میان می‌رود و دیگر اقطاعی در میان نخواهد بود (حرعاملی، ۱۴۰۹، ج ۱۷، ۲۲۲)

البته منظور از قطایع، زمین‌هایی از اراضی خراجی است که از راه امتیاز به نزدیکان حگام و سلاطین داده می‌شود و این گونه بذل و بخشش‌های خود سرانه، موجب تشکیل طبقه ممتاز در جامعه می‌گردد.

لذا شاهد آن هستیم که آرزوی حضرت موسی علیه السلام در خصوص نابودی اموال کافران و مشرکان در عصر ظهور نیز به وقوع خواهد پیوست با این تفاوت که این بار تنها در برهه‌ای کوتاه و مکانی محدود نظیر مصر دوران حضرت موسی نیست بلکه در گستره جهانی خواهد بود. بنابراین می‌توان گفت تنها در دوران عصر ظهور است که بشریت قادر به مشاهده تحقق کامل و قطعی آرزوی بزرگ حضرت موسی خواهد بود.

آرزوی مشترک همه انبیاء

خداوند متعال در آیه ۵۲ سوره حج، از یک آرزوی مشترک بین همه انبیاء و رسولان

الهی خبر می‌دهد:

﴿وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ إِلَّا إِذَا تَمَنَّيَ الْوَالِقَ الشَّيْطَانُ فِي أُمْنِيَّتِهِ فَيَنْسَخُ اللَّهُ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ ثُمَّ يُحْكِمُ اللَّهُ آيَتِهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ﴾

و پیش از تو هیچ رسول و پیامبری را نفرستادیم مگر آن‌که هرگاه آرزو می‌کرد [اهداف پاک و سعادت بخش خود را برای نجات مردم از کفر و شرک پیاده کند] شیطان [برای بازداشتن مردم از پذیرش حق] در برابر آرزویش شبهه و وسوسه می‌انداخت، ولی خدا آن‌چه را شیطان [از وسوسه‌ها و شبهه‌ها می‌اندازد] می‌زداید و محو می‌کند، سپس آیاتش را محکم و استوار می‌سازد و خدا دانا و حکیم است. (انصاریان، ۱۳۸۳: ۳۳۸)

اکثر مفسران بر آنند که مراد از آرزوی پیامبران در آیه مورد بحث، طرح‌ها و برنامه‌های پیامبران برای پیشرفت دین‌شان و یا فراهم شدن اسباب پیشرفت آن و ایمان آوردن مردم به آن بود و إلقاء شیطان در اُمنیة پیامبران و دخالت او در آرزوی آنان، به این طریق بود که مردم را نسبت به دین آنها وسوسه می‌کرد و ستمکاران را بر علیه آنها تحریک و مفسدین را إغوا می‌کرد و بدین وسیله آرزوی آنان را فاسد و بی‌نتیجه می‌ساخت ولی سرانجام خداوند، دخل و تصرفات شیطانی را نسخ و زایل نموده و آیات خودش را حاکم می‌نمود و کوشش پیغمبر و رسولش را به نتیجه می‌رساند و حقی را اظهار می‌نمود. (طباطبایی، ۱۳۷۴: ج ۱۴، ۵۵۳؛ طبرسی، ۱۳۶۰: ج ۷، ۱۴۵؛ قرشی، ۱۳۷۷: ج ۷، ۶۶)

تجربه گذشته بشریت نشان می‌دهد که این آرزو به صورت کامل و جامع تاکنون محقق نشده است و می‌توان انتظار آن را داشت که خداوند در پاسخ به این مطالبه و آرزوی قلبی مشترک در میان انبیا الهی شریطی را در جهان حاکم کند که این آرزوی مشترک قابلیت تحقق را پیدا کند.

لذا شاهد آن هستیم که در خصوص تحقق این آرزوی مشترک انبیا الهی روایاتی مختلفی در منابع تاریخی مسلمانان ذکر شده است که نقطه مشترک تمامی آنها دوران ظهور است.

به عنوان مثال وهب بن جمیع می‌گوید:

از حضرت صادق علیه السلام پرسیدم: این‌که خداوند به شیطان فرمود: ﴿قَالَ فَإِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِينَ إِلَى يَوْمِ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ﴾، این وقت معلوم چه زمانی است؟ آن حضرت فرمود: خداوند تا روز قیام قائم ما به شیطان مهلت داده است. وقتی (قائم قیام می‌کند) آن هنگام، روز وقت معلوم است که مهلت شیطان به پایان می‌رسد. (عیاشی، ۱۳۸۰: ج ۲، ۲۴۲)

همچنین در حدیثی از امام کاظم علیه السلام نیز آمده است:

... به دست او هر جبار سرسختی نابود می‌شود و هر شیطان سرکشی نابود می‌گردد. (شیخ صدوق، ۱۳۹۵: ج ۲، ۳۶۹)

اگر شیطان را به عنوان رهبر گروه باطل بدانیم یک وجه نابودی او در عصر ظهور از بین رفتن باطل در آن دوران خواهد بود. مطالب ارائه شده در برخی تفاسیر، پیامون آیه «وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا» (اسراء: ۸۱) موید این موضوع است. بعنوان مثال؛ در تفسیر نمونه آمده است:

بر اساس احادیث، قیام مهدی عجل الله تعالی فرجه الشريف از روشن‌ترین مصداق‌های این آیه است و نتیجه آن، پیروزی نهایی حق بر باطل در سراسر جهان است. این قانون کلی الهی و قاموس تخلف‌ناپذیر آفرینش (پیروزی حق)، در هر عصر و زمانی، مصداقی دارد. قیام [و بعثت] پیامبر و پیروزی آن حضرت بر لشکر شرک و بت پرستی و نیز قیام مهدی عجل الله تعالی فرجه الشريف بر ستمگران و جباران جهان، از چهره‌های روشن و تابناک آن قانون عمومی است. (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴: ج ۱۲، ۲۳۵)

روایات دیگری نیز در همین راستا از معصومین وارد شده است. مثلاً امام باقر عجل الله تعالی فرجه الشريف می‌فرماید: به هر حال؛ این وعده قطعی و حتمی خداوند، تخلف نمی‌پذیرد و حق با تمام توان و شکوه به پیروزی می‌رسد. (کلینی، ۱۳۶۵: ج ۸، ۲۸۷)

لذا از مجموع آیات و روایات استنباط می‌شود که قیام مهدی موعود عجل الله تعالی فرجه الشريف آخرین مرحله از مبارزات حق در برابر باطل است. او تحقق بخش آرمان‌ها و خواسته‌های همه پیامبران و اولیای الهی است. شهید مطهری در این رابطه معتقد است:

از مجموع آیات و روایات استنباط می‌شود که قیام مهدی موعود عجل الله تعالی فرجه الشريف آخرین حلقه از مجموع حلقات مبارزات حق و باطل است که از آغاز جهان برپا بوده است. مهدی موعود تحقق بخش ایده‌آل همه انبیا و اولیا و مردان مبارز راه حق است. (مطهری، بی‌تا، ج ۲۴، ۴۴۲)

ایشان همچنین می‌افزاید:

انسان نیز تدریجاً از لحاظ ارزش‌های انسانی به مراحل کمال خود یعنی به مرحله انسان ایده‌آل و جامعه ایده‌آل نزدیک‌تر می‌شود تا آن جا که در نهایت امر حکومت عدالت یعنی حکومت کامل ارزش‌های انسانی - که در تعبیرات اسلامی از آن به «حکومت مهدی» تعبیر شده است - مستقر خواهد شد و از حکومت نیروهای باطل و حیوان‌مآبانه و خودخواهانه و خودگرایانه اثری نخواهد بود. (همو: ۴۲۷)

آرزوهای مؤمنان

با بررسی الفاظی در قرآن که دلالت بر دعا و درخواست می‌کرد؛ نظیر (رَبَّنَا وَرَبِّ) به مجموعه‌ای از دعا‌های مومنان دست می‌یابیم که اهم محورهای آن شامل موارد ذیل می‌شود:

هدایت

یکی از مهم‌ترین آرزوهای انسان مؤمن این است که خداوند متعال، او را به راه خود هدایت کرده و هر لحظه بر این هدایت بیفزاید؛ لذا در هر شبانه روز لااقل ده بار پس از اظهار تسلیم در برابر پروردگار و وصول به مرحله عبودی و استعانت و استمداد از ذات پاک او، نخستین تقاضایش این است که او را به راه راست، راه پاکی و نیکی و راه ایمان و عمل صالح هدایت بفرماید:

﴿هُدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ﴾ (فاتحه: ۶).

البته مفسران در ذیل تفسیر این آیه به معرفی مصادیقی از صراط مستقیم پرداخته‌اند که عبارت است از: اسلام (زمخشری، ۱۴۰۷: ج ۱، ۱۵)، کتاب خداوند (طبرسی، ۱۳۶۰: ج ۱، ۵۸)؛ راه فطرت سالم (فیض کاشانی، ۱۴۱۵: ج ۱، ۸۶)؛ راه خداوند، راه انبیاء، راه بندگی خدا، تکیه و توکل بر خدا... (قرائتی، ۱۳۸۳: ج ۱، ۳۰)

صاحب تفسیر المیزان نیز پس از آن که توضیحاتی در زمینه تفاوت صراط و سبیل بیان می‌دارد، در رابطه با صراط مستقیم می‌گویند:

صراط مستقیم، راهی است به سوی خدا که همه راه‌های خلیق به سوی خداوند، شعبه‌ای از آن است و هر طریقی که آدمی را به سوی خدا و حق راهنمایی می‌کند، بهره‌ای از صراط مستقیم را داراست به این معنا که هر راه و طریقه‌ای که فرض شود، به آن مقدار آدمی را به سوی خدا راهنمایی می‌کند که خودش از صراط مستقیم، دارا و متضمن باشد. اما خود صراط مستقیم بدون هیچ قید و شرطی رهرو خود را به سوی خدا هدایت می‌کند و می‌رساند. و به همین جهت خدای متعالی نام آن را صراط مستقیم نهاد؛ چون کلمه صراط به معنای راه روشن است زیرا از ماده (ص ر ط) گرفته شد، که به معنای بلعیدن است و راه روشن، کانه رهرو خود را بلعیده و در مجرای گلوی خویش فرو برده که دیگر نمی‌تواند این سو و آن سو منحرف شود.

کلمه (مستقیم) هم به معنای هر چیزی است که بخواهد روی پای خود بایستد و بتواند

بدون این که به چیزی تکیه کند بر کنترل و تعادل خود و متعلقات خود مسلط باشد؛ در نتیجه برگشت معنای مستقیم به چیزی است که وضعش متغیر و تخلف پذیر نباشد. حال که معنای صراط آن شد و معنای مستقیم این، پس صراط مستقیم عبارت می‌شود از صراطی که در هدایت مردم و رساندنشان به سوی غایت و مقصدشان تخلف نکند و صددرصد این اثر خود را ببخشد.

همان طور که صراط مستقیم مافوق همه سبیل‌ها است، همچنین اصحاب صراط مستقیم که خدا آنان را در آن صراط جای داده، مافوق سایر مردم‌اند. چون خدای تعالی امور آنان را خودش بر عهده گرفته و امور مردم را به عهده آنان نهاده و امر هدایت ایشان را به آنان واگذار نموده و فرموده: «وَمَنْ يَطِيعِ اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَٰئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ أُولَٰئِكَ رَفِيقًا» (نساء: ۶۹) و نیز فرموده: «إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ» (مائده: ۵۵) که به حکم آیه اول، صراط مستقیم را صراط انبیاء و صدیقین و شهدا و صالحین دانسته و به حکم آیه دوم با در نظر گرفتن روایات متواتره، صراط را امیرالمؤمنین علی بن ابی طالب علیه السلام شمرده و آن جناب را اولین فاتح این صراط دانسته است. (طباطبایی، ۱۳۷۴: ج ۱، ۵۵-۵۰)

با این توضیحات مشخص می‌شود که آرزوی اصلی مؤمنان، همانا ثبات قدم در بندگی است. موضوعی که در ادبیات قرآن کریم، در عنوان هدایت خلاصه شده و مصداق بارز این هدایت یافتگی، پیروی از اهل بیت عصمت و طهارت است. با این توضیح می‌توان استنتاج کرد که آرزوی هدایت یافتن انسان‌ها به معنای درک وجود مقدس و نورانی اهل بیت علیهم السلام تا پیش از وقوع ظهور امام عصر عجل الله تعالی فرجه الیه امری دور از دسترس می‌باشد و تنها در دوران ظهور است که تمامی انسان‌ها می‌توانند از نعمت هدایت بهره‌مند شوند و آرزوی مومنان در خصوص هدایت انبای بشر محقق شود. در این زمینه علامه طباطبایی در ذیل تفسیر آیه مبارکه «هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَىٰ وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظَاهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ» (صف: ۶۱) می‌افزایند: ... این آیه در مقام تعلیل جمله «وَاللَّهُ مُتِمُّ نُورِهِ» در آیه قبلی است و معنایش این است که: خدا نور خود را تمام می‌کند، برای این که خدا آن کسی است که رسول خود را با نورش گسیل داشت، نوری که همان هدایت و دین حق است، تا آن را بر همه ادیان غلبه دهد، هر چند که مشرکین بت پرست نخواهند. (طباطبایی، ۱۳۷۴: ج ۱۹، ۴۳۱)

این یعنی عصر ظهور، عصر تحقق ولایت حقه است. در واقع خداوند ولایت را نوری بی پایان قرار داده است که هیچ شیطنی توان خاموش کردن آن را ندارد و در زمان ظهور امام

زمان عَزَّ وَجَلَّ، این نور یعنی جریان هدایت اسلام به جایگاه تمام خود می‌رسد (میرباقری، ۱۳۹۰). لذا امر هدایت به عنوان یکی از آرزوهای اصلی مومنان در همه اعصار به وقوع می‌پیوندد.

رهایی از لغزش‌ها و نزول رحمت الهی

از آن‌جا که آیات متشابه و اسرار نهانی آن ممکن است لغزشگاهی برای افراد گردد، راسخون در علم، ایمان خود را به آیات محکم الهی عرضه می‌کنند:

﴿وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِّنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ﴾
(آل عمران: ۷).

آنها علاوه بر به کار گرفتن سرمایه‌های علمی خود در فهم این آیات به پروردگار خویش پناه می‌برند و از خدا می‌خواهند که دل‌های آنان را بعد از هدایت، منحرف نسازد:

﴿رَبَّنَا لَا تُغِخْ قُلُوبَنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا وَهَبْ لَنَا مِن لَّدُنكَ رَحْمَةً إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ﴾
(آل عمران: ۸).

این درخواست یکی از آثار رسوخ و ثبات آنان در علم است چون خدا را آن‌طور که باید شناختند، یقین کردند که از ناحیه خودمالک هیچ چیز نیستند و مالکیت منحصر در خدای عز و جل است و چون چنین ایمانی دارند، در هر حال این ترس را دارند که خدا دل‌هایشان را بعد از رسوخ علم، منحرف سازد (زمخشری، ۱۴۰۷: ج ۱، ۲۳۹) و یا از یقین و اطمینان منحرف گرداند. (طبرسی، ۱۳۶۰: ج ۳، ۲۴۲)

از آن‌جا که احتیاج این گروه تنها بقای رسوخ و نفوذ آنان در علم نیست و آنان در طریقی گام بر می‌دارند که به انواعی از رحمت نیازمندند از خداوند ریزش رحمتش را تقاضا می‌کنند:

﴿... وَهَبْ لَنَا مِن لَّدُنكَ رَحْمَةً إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ﴾.

ذکر این نکته در اینجا ضروری است که اگر کلمه (رحمت) را به صورت اسم نکره آورده و آن را به وصف (من لدنک) توصیف نموده، برای این است که خود آنان هم اطلاع مفصلی از آن ندارند و نمی‌دانند که آن رحمت چه طور باید باشد، تنها این را می‌دانند که اگر رحمتی از پروردگارشان شامل حال‌شان نشود، هیچ یک از حوائج‌شان برآورده نگشته و هیچ امری از ایشان به سامان نمی‌رسد. (طباطبایی، ۱۳۷۴: ج ۳، ۴۶)

در این جا این سؤال مطرح می‌شود که این رحمت چیست که مومنان به طور مستقیم از آن سخن به میان می‌آورند و آن را طلب کرده اما آن را تشریح و تعریف نمی‌کنند؟ در این جا دو دیدگاه مطرح می‌شود؛ نخست گروهی که با استناد به آیات و روایات دینی معتقدند این رحمت همان نعمت‌های مادی می‌باشند که هر جامعه‌ای برای رشد و رفاه به آنها نیازمند است. از مطالب مهم در احادیث مربوط به ظهور امام زمان عجل الله تعالی فرجه الیه نیز، وفور نعمت‌های مادی در زمان حکومت امام مهدی عجل الله تعالی فرجه الیه است. به عنوان مثال از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نقل شده است که:

خداوند، گنج‌های زمین و معادن آن را برای امام مهدی عجل الله تعالی فرجه الیه ظاهر خواهد کرد.
(مجلسی، ۱۴۰۴: ج ۵۲، ۳۲۳)

یا در روایت دیگری از امیرالمؤمنین عجل الله تعالی فرجه الیه نقل شده که:

... هنگامی که قائم ما قیام کند، آسمان، باران خود را فرو خواهد ریخت و زمین، گیاهان خود را خواهد رویانید... به گونه‌ای که زن، میان عراق و شام راه خواهد رفت و همه جا بر روی گیاه پا خواهد گذاشت... (همو: ج ۵۲، ۲۲)

اما دسته‌ای دیگر از مفسرین معتقدند این رحمت همان رحمت واسعه الهی یعنی وجود مقدس امام عصر عجل الله تعالی فرجه الیه است که می‌تواند علاوه بر بهره‌مند ساختن احاد جامعه از نعمت‌های مادی، زمینه رشد و تعالی معنوی آنان را نیز فراهم آورد. رشدی که مورد آرزوی مومنان بوده و آنان در طول تاریخ، درک آن را از خداوند متعال طلب کرده‌اند.

خانه‌ای نزد پروردگار و نجات از ظالمان

آسیه همسر فرعون، هنگامی که معجزه موسی عجل الله تعالی فرجه الیه را در مقابل ساحران مشاهده کرد، اعماق قلبش به نور ایمان روشن شد و از همان لحظه به موسی عجل الله تعالی فرجه الیه ایمان آورد. (زمخشری، ۱۴۰۷: ج ۴، ۱۵۶) آسیه در آخرین لحظات عمرش از خداوند می‌خواهد که در جوار خود خانه‌ای در بهشت برایش بنا کند. شاید در نگاه اول این آرزو، دعا و آرزوی یک بنده مومن خداوند باشد ولیکن در ابتدای آیه ذیل می‌خوانیم که خداوند این دعا را برای مومنان مثال زده و به عبارتی سطح عالی دعا و آرزو را برای مومنان مشخص کرده است:

و برای کسانی که ایمان آورده‌اند، خدا همسر فرعون را مثل آورده، آن گاه که گفت: پروردگارا! پیش خود در بهشت خانه‌ای برایم بساز، و مرا از فرعون و کردارش نجات ده، و مرا از دست مردم ستمگر بَرهان. (تحریم: ۱۱)

او همچنین در دعای دیگری بیزاری خود را هم از فرعون و مظلومش و هم از جامعه آلوده آن زمان اعلام می‌دارد و از خدا می‌خواهد که او را از این جامعه و حاکمان ظالم رهایی بخشد: **﴿وَنَجِّنِي مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ﴾**.

از این رو قدمی که همسر فرعون در راه بندگی خدا برداشته است، می‌تواند برای همه پیوندگان این راه، مثل باشد. به همین جهت خدای سبحان حال او، آرزو و عمل او در طول زندگی‌اش را به عنوان سرمشق به تمام مؤمنین و مؤمنات معرفی می‌کند. (طباطبایی، ۱۳۷۴: ج ۱۹، ۵۷۸) اما آیا به واقع امروز سایر مومنان که می‌باید همچون آسیه در برابر ظلم ایستادگی کنند و بنا به آموزه‌های قرآن کریم همچون این زن مومنه، آرزوی نابودی مشرکان و ظالمان را داشته باشند؛ به آرزوی خود رسیده‌اند؟

اگر بر اساس آیه «وعد» یکی از مختصات جامعه عصر ظهور را تحقق بندگی خالصانه و اجتماع صالحان و مومنان بدانیم، ناگزیر براساس نص صریح آیات الهی چون: (یونس: ۱۰۳)؛ (مریم: ۷۲) و (انبیاء: ۸۸) خواهیم پذیرفت که سنت الهی رهایی مومنان از چنگال ظالمان، تنها در دوران عصر ظهور به طور کامل محقق خواهد شد. در همین زمینه علامه طباطبایی می‌فرماید: **﴿وَكَذَلِكَ نُنْجِي الْمُؤْمِنِينَ﴾** وعده به نجات دادن هر مؤمن مبتلای به اندوه است، البته مؤمنی که مانند یونس رو به درگاه وی آورد، و او را چون وی ندا کند. (طباطبایی، ۱۳۷۴: ج ۱۴، ۴۴۵)

علاوه بر این، در روایات متعددی، فراگیر شدن ظلم و جور در آستانه عصر ظهور مورد تأکید قرار گرفته است (کلینی، ۱۳۶۵: ج ۱، ۳۴۱) لذا این آرزو در آن دوران نیز از زبان مومنان جاری و ساری خواهد بود و با عنایت به شاکله انسانی عصر ظهور که مشتمل بر اجتماع صالحان و مومنان است، براساس همان سنت الهی، خداوند ایشان را نیز از یوغ سران ظالم رهایی خواهد بخشید همانطور که در مورد پیامبرانی چون هود، شعیب، صالح و پیروان آنها عمل نموده است. (هود: ۵۸، ۹۴ و ۶۶؛ دخان: ۳۰؛ فصلت: ۸)

صبر، پایداری و پیروزی

۱۲۱

خداوند در قرآن مجید، مسئله رویارویی دو لشکر طالوت و جالوت را مطرح می‌کند و می‌فرماید:

و هنگامی که با جالوت و سپاهیان‌ش روبرو شدند، گفتند: پروردگارا! بر [دل‌های] ما شکیبایی فرو ریز، و گام‌های ما را استوار دار، و ما را بر گروه کافران پیروز فرمای

(بقره: ۲۵۰)

سپاهیان طالوت که با آزمایش اراده و ایمان قلبی و فکری، ظرف روح‌شان برای فراگرفتن هرچه بیشتر صبر آماده شده بود، برای پر شدن خلأهای درونی خود از مبدأ فیاض، اِفرَاق صبرخواستند تا پایدار و پیروز شوند. (طالقانی، ۱۳۶۲: ج ۲، ۱۸۹) دومین تقاضای آنان نیز این است که «گام‌های ما را استوار بدار تا از جا کنده نشود و فرار نکنیم». (زمخشری، ۱۴۰۷: ج ۱، ۲۹۶)

مفسرین در تاویل این دو آیه معتقدند که در حقیقت دعای اول جنبه باطنی و درونی داشت و دعای دوم جنبه ظاهری و برونی دارد و مسلماً ثبات قدم از نتایج روح استقامت و صبر است. (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴: ج ۲، ۲۴۶) اما تقاضای نهائی آنان پیروزی بر کفار است که در واقع هدف اصلی را تشکیل می‌دهد و صبر و ثبات قدم، دو مقدمه برای رسیدن به پیروزی است. این آرزوی مومنان در آستانه ظهور امام زمان عَلَيْهِ السَّلَامُ وَوَجَّهَ الشَّرِيفَ به طور جدی در میان مومنان حاضر در آن دوران مطرح می‌شود؛ به طوری که فشارهای ظالمان بسیاری از مومنان را رنجور ساخته و عده‌ای را به کنج انزوا و برخی را به اسارت کشانده است. از این رو تقاضای صبر و مقاومت و پیروزی بر مشرکان که به لحاظ کمی برتر از مومنان هستند، بار دیگر در آستانه ظهور مطرح می‌شود. خدای متعالی نیز در پاسخ به این آرزوی مومنان در ب‌های فتح خود را گشوده و اسباب شکل‌گیری دولت جهانی امام عصر عَلَيْهِ السَّلَامُ وَوَجَّهَ الشَّرِيفَ را به دست مومنان فراهم می‌آورد.

پیشوایی متقین

بر اساس منطق قرآن کریم بندگان مومن، در دل‌های خود آرزوی پیشروی در میادین خیر، دعوت به خدا و حرکت در راه او و مقام امامت و رهبری در این مسیر را برای خود و خانواده‌شان را دارند. (فضل الله، ۱۴۱۹: ج ۱۷، ۸۱) لذا در آیه ۲۵ سوره مبارکه فرقان می‌خوانیم:

خدایا ما را توفیق بده تا در راه انجام خیرات و طلب رحمت از یکدیگر سبقت بگیریم و در نتیجه دیگران که دوست دار تقوایند از ما بیاموزند و ما را پیروی کنند.

مفسرین معتقدند که مراد از دعای مورد بحث این است که بندگان رحمان همه در صف واحدی باشند مقدم بر صف سایر متقین و به همین جهت کلمه «امام» را مفرد آورده و نفرمود: «وجعلنا للمتقین ائمه» البته در رابطه با مفرد آمدن «امام» بحث دیگری هم هست و آن این‌که: «امام» در این جا جمع «ام» به معنای «قاصد» است هم‌چنان که کلمه «صیام» جمع

«صائم» می‌آید. (زمخشری، ۱۴۰۷: ج ۳، ۲۹۶)

اما در باب این که چگونه آرزوی پیشوایی مومنان در عصر ظهور محقق خواهد شد، باید گفت که بر اساس تفسیر مدرّسی از آیه شریفه: «می‌خواستیم بر کسانی که در آن سرزمین زبون شده بودند، مئت نهیم و آنان را پیشوایانی سازیم و آنان را وارث [آن سرزمین کنیم] و در آن سرزمین فرمانروایی شان دهیم» (قصص: ۵)؛ قرآن می‌گوید که اراده خدا نه تنها استضعاف را از مستضعفان دور می‌سازد، بلکه آنان را پیشوایان و رهبران بشر قرار می‌دهد، و این هدف برتر حرکت تاریخ است. آنان هرچه زودتر به آن چه در تصرف مستکبران است، از نعمت‌ها و زیورها و کالاهای، دست خواهند یافت. (مدرسی، ۱۳۷۷: ج ۹، ۲۴۷)

وی همچنین در تفسیر آیه ۷ سوره مبارکه اعراف که می‌فرماید: «زمین از آن خدای متعال است و آن را به هر کس از بندگان خویش که بخواهد، وا می‌گذارد و سرانجام [نیک] از آن پرهیزگاران است» می‌نویسد:

شناخت این حقیقت این است که قدرت‌های حاکمه ابدی نیستند، بلکه نتیجه عوامل و معادلات سیاسی و اجتماعی هستند و اگر آن معادلات و عوامل تغییرکنند قدرت حاکمه هم سقوط می‌کند و به جای آن قدرتی می‌آید بانیروی بیشتر و کفایت افزون‌تر و این همان حکومت پرهیزگاران است. (همو: ج ۳، ۳۵۹)

لذا این آرزو به صورت کامل و مداوم، تنها در عصر ظهور قابلیت تحقق را پیدا خواهد کرد؛ چرا که بر اساس قاعده تخطی‌ناپذیری وعده‌های الهی، تنها در این عصر است که دین اسلام بر سایر ادیان غلبه پیدا خواهد کرد و حکومتی از صالحان تشکیل خواهد شد که بر تمام زمین احاطه داشته و پیشوایی مومنان را در دست خواهد گرفت.

خروج از دیار کفر و تقاضای سرپرست و یاور

از نظر اسلام، محیطی قابل زیست است که بتوان در آن آزادانه به عقیده صحیح خود عمل نمود اما محیطی که خفقان آن را فرا گرفته و مسلمانان در آن جا نمی‌توانند به احکام دین خود عمل کنند، قابل زیست نمی‌باشد و افراد با ایمان آرزو می‌کنند که از چنین محیطی که مرکز فعالیت ستمگران است خارج شوند. (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴: ج ۴، ۱۰) هم‌چنان که خداوند در سوره نساء به مستضعفینی اشاره می‌کند که علاوه بر این که مؤمن‌اند، مظلوم و بیچاره و معذبند و داد مظلومی سر می‌دهند و از خدا می‌خواهند که آنها را از دیار ظالمان خارج کند. (نساء: ۷۵) آنها همچنین از خداوند می‌خواهند که ولی، سرپرست، یار و یآوری برای آنها بفرستد: ﴿وَاجْعَلْ

لَنَا مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ نَصِيرًا».

این آرزو نیز در عصر ظهور محقق خواهد شد چراکه در عصر ظهور، وجود مقدس امام عصر عَلَيْهِ السَّلَام مظهر کامل و بارز تحقق این آرزوی مؤمنان است. ایشان با به دست گرفتن رهبری مومنان به مصاف مشرکان و ظالمان رفته و سرانجام؛ پیروزی حق بر باطل را محقق خواهند کرد و با به دست گرفتن حاکمیت جهان به دست مستضعفان، زمین را برای همیشه از استضعاف مظلومان مصون می‌کنند. و این چنین آرزوی بهره‌مندی از رهبری صالح را برای مومنان به واقعیت می‌رسانند.

غفران الهی و قلبی عاری از کینه

خداوند به مؤمنان تعلیم می‌دهد که آرزوهایشان را در جهت بنا نهادن جامعه‌ای براساس رأفت و مهربانی بین برادران ایمانی فارغ از هر گونه کینه و دشمنی قرار دهند لذا شرح حال عده‌ای را بیان می‌کند که تازه به اسلام گرویده‌اند و می‌گویند:

پروردگارا! ما و برادران مان را که در ایمان بر ما پیشی گرفته‌اند بیامرز و در دل‌های مان نسبت به مؤمنان کینه قرار مده. (حشر: ۱۰)

این روحیه برادری که به زعم عده‌ای از مفسرین در میان انصار بوده (طباطبایی، ۱۴۱۷: ج ۱۹، ۳۵۸) و به عقیده دسته‌ای دیگر شامل مسلمانان بعد از صدر اول می‌شود (فخرالدین رازی، ۱۴۲۰: ج ۲۹، ۵۰۹) در دوران عصر ظهور به واقعیت مبدل خواهد شد. به طوری که به استناد احادیث وارده در این زمینه می‌توان گفت؛ پس از نابودی سردمداران باطل، مابین مستضعفان مومن و صالح و به طور کلی شاکله انسانی عصر ظهور، حول محور ولایت حضرت صاحب الامر عَلَيْهِ السَّلَام انس و الفت ایجاد می‌شود. به عنوان مثال امام علی عَلَيْهِ السَّلَام در این رابطه می‌فرماید:

چون قائم ما قیام کند... کینه‌ها از دل‌های بندگان برود. (شیخ صدوق، ۱۳۶۲: ج ۲، ۶۲۶)

همچنین در روایتی از امام صادق عَلَيْهِ السَّلَام نقل شده:

در دوران قائم ما خداوند میان قلب‌های پراکنده الفت برقرار می‌کند و آن‌ها خدای عزوجل را در زمین معصیت نمی‌کنند. (شیخ صدوق، ۱۳۹۵: ج ۲، ۳۹۵)

لذا از این احادیث می‌توان به عنوان نشانه‌های رشد اخلاقی در جامعه عصر ظهور یاد کرد و مشاهده کرد که این رشد اخلاقی برای گروه یا دسته معینی آورده نشده است. به بیان دیگر این

رشد اخلاقیات در جامعه عصر ظهور از نظر موضوع، عام و یا مطلق قید شده است. بنابراین از آن می‌توان برای اثبات عمومیت رشد اخلاقی استفاده کرد. بدین ترتیب روحیه برادری و برابری در جامعه گسترش پیدا خواهد کرد و آرزوی مؤمنان در خصوص رفع کینه و عداوت میان مؤمنان برای همیشه از جامعه مسلمانان رخ برخواهد بست.

ارتباط آمال انبیاء و اولیاء با هدف خلقت

بی‌شک آمال تقاضا شده انبیاء و اولیای الهی از آستان قدس ربوبی، متناسب و نیز متناظر بر مقتضیات و نیز شرایط اجتماعی زمان ایشان بوده است که اگر نیل به جامعه توحیدی و خداپاورا بعنوان مهم‌ترین آنها در نظر بگیریم، می‌توان چنین گفت که با افزایش درک اجتماعی بشریت از زمان حضرت آدم عَلَيْهِ السَّلَام تا پیامبر خاتم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، آرزوهای انبیاء (به ویژه اولوالعزم) و اولیاء از يك سیر تکاملی برخوردار بوده است که متناسب با همان هدف راهبردی یعنی اجتماع توحیدی برای مردمان عصر خویش مطرح نموده‌اند و علیرغم استجابت دعای ایشان، عمدتاً آن آمال مجال تحقق نیافته‌اند. حکمت الهی انبیاء و نیز در مرتبه نازل تر اولیای الهی ایجاب می‌کند به تقاضاها و درخواست‌های ایشان جامه عمل پوشانده شود که با عنایت به عدم تحقق و تجلی واقعی شرایط درخواستی ایشان در عصر خویشتن، بایستی عصری بیاید که آن آرزوها رنگ حقیقت به خود بگیرند. از طرف دیگر هدف حکیمانه خلقت، با استناد به آیات و تفاسیر معتبر ذکر شده رسیدن به جامعه عبودی تمام عیار است که قطعاً زمین و زمینیان آن روز را مشاهده خواهند نمود و این، یعنی تشکیل جامعه توحیدی که خود نقطه عطف اهداف مترتب برعالم خلقت و نیز مقصد سفیران الهی و نیز اولیاء حق در مرحله نهایی است. در این میان آرزوهای انبیاء و اولیاء الهی را می‌توان به مثابه دانه‌های تسبیحی فرض نمود که بر مدار ترسیم شده حضرت حق علاوه بر نقش هدایتی خود، طلب و نیاز حقیقی انسان‌ها را با آرزوهای شان در دستیابی به هدف حقیقی هماهنگ می‌کنند و به تعبیری یک نوع هارمونی بین نیاز و طلب حقیقی با هدف حقیقی که آرزوی بشری بوده را ایجاد می‌نماید؛ رویکردی که آگاهانه مختصات يك نظام الهی آرمانی را در ضمیر خود نهفته داشته و در عصر ظهور و حکومت مهدوی تجلی خواهد نمود.

نتیجه‌گیری

بیان مجموعه مطالب فوق به عنوان گوشه‌ای اندک از دریای معارف دینی در باب عصر ظهور، گویای آن است که بسیاری از ادعیه و آرزوهای منتسب به انبیاء و بندگان صالح خداوند

که در قرآن کریم نیز مورد تصدیق قرار گرفته‌اند، به شهادت تاریخ تاکنون محقق نشده‌اند و از آن جایی که خداوند خلف وعده نمی‌کند و عهد خود مبنی بر استجابت دعای پیامبران و اولیای الهی را نقض نمی‌کند، عدم تحقق این آمال و آرزوها به معنای تعطیلی آنها نبوده و نیست، بلکه انتظار می‌رود این آمال در دورانی که هدف خلقت محقق خواهد شد و زمین در اختیار بندگان صالح خداوند قرار خواهد گرفت؛ به عنوان نعمت و منتی از جانب خدای متعالی بر بندگان صالحش عرضه شود؛ به دلیل آن که تنها در این دوران جامعه بشریت فرصت بروز سجایای اخلاقی و مظاهر الهی را به طور کامل پیدا خواهد کرد و بستری لازم برای تحقق این ادعیه آسمانی را فراهم خواهند کرد. دورانی که به گواهی آیات و روایات موجود، عصری به جز دوران ظهور امام عصر عجل الله تعالی فرجه الشریف نخواهد بود و تمامی شواهد و قرائن بر این امر اتفاق نظر دارند.

منابع

قرآن کریم

نهج البلاغه

- آلوسی، سید محمود؛ *روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم*، بیروت، دارالکتب العلمیه، ۱۴۱۵
- ابن بابویه قمی، ابوجعفر محمد بن علی، ملقب به شیخ صدوق؛ *کمال الدین وتمام النعمه*، تهران، نشر اسلامی، دوم، ۱۳۹۵ق
- _____: *الخصال*، قم، انتشارات جامعه مدرسین، ۱۳۶۲
- _____: *من لا یحضره الفقیه*، قم، انتشارات جامعه مدرسین، ۱۴۰۴ق
- ابن شهر آشوب مازندرانی، محمد؛ *مناقب آل ابی طالب*، قم، مؤسسه انتشارات علامه، ۱۳۷۹ق
- ابن فارس، ابوالحسین احمد؛ *معجم مقاییس اللغة*، تحقیق محمد عوض مرعب و...، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۴۲۲
- ابن منظور، محمد بن مکرم؛ *لسان العرب*، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۸
- اربلی، علی بن عیسی؛ *کشف الغمه*، تبریز، مکتبه هاشمی، ۱۳۸۱ق
- پورافکاری، نصرت الله؛ *فرهنگ جامع روانشناسی روانپزشکی*، تهران، نشر فرهنگ معاصر، دوم، بی تا
- جعفری، محمد تقی؛ *عرفان اسلامی*، تهران، مؤسسه نشر و تدوین آثار علامه جعفری، ۱۳۷۸
- حر عاملی، محمد بن حسن؛ *وسائل الشیعه*، قم، مؤسسه آل البيت، ۱۴۰۹
- حسینی شاه عبدالعظیمی، حسین بن احمد صافی؛ *تفسیر اثنا عشری*، تهران، نشر میقات، ۱۳۶۳
- دوانی، علی؛ *مهدی موعود*، تهران، انتشارات اسلامی، ۱۳۷۸
- دهخدا، علی اکبر؛ *لغت نامه*، تهران، انتشارات دانشکده ادبیات دانشگاه تهران، ۱۳۷۷
- ۱۲۷ - راغب اصفهانی، حسین بن محمد؛ *المفردات فی غریب القرآن*، محقق: صفوان عدنان داوودی، بیروت، دارالشامیه، ۱۴۱۶
- روحی بعلبکی؛ *المورد* (قاموس عربی انگلیسی)، بیروت، دارالعلم للملایین، نوزدهم، ۲۰۰۵

- زحیلی، وهبة بن مصطفى؛ *التفسير المنير في العقيدة والشريعة والمنهج*، بيروت دمشق، دار الفكر المعاصر، دوم، ۱۴۱۸
- زمخشري، محمود بن عمر؛ *الكشاف عن حقائق غوامض التنزيل*، بيروت، دارالكتاب العربي، سوم، ۱۴۰۷
- سيوطي، جلال الدين؛ *الاتقان في علوم القرآن*، بيروت، دارالفكر، ۱۴۲۰
- سيوطي، عبدالرحمن؛ *معترك الاقران في اعجاز القرآن*، بيروت، دارالكتب عمليه، ۱۴۰۸
- صافي گلپايگانی، لطف الله؛ *منتخب الأثر في الإمام الثاني عشر عليه السلام*، قم، دفتر مؤلف، ۱۴۲۲ق
- طالقانی، سيد محمود؛ *پرتوی از قرآن*، تهران، شرکت سهامی انتشار، چهارم، ۱۳۶۲
- طباطبائی، سيد محمد حسين؛ *الميزان في تفسير القرآن*، مترجم: سيد محمد باقر موسوی همدانی، قم، دفتر انتشارات اسلامي، پنجم، ۱۳۷۴
- طباطبائی، سيد محمد حسين؛ *الميزان*، قم، دفتر انتشارات جامعه اسلامي حوزه علميه قم، ۱۴۱۷
- طبرسي، فضل بن حسن؛ *مجمع البيان في تفسير القرآن*، ترجمه: مترجمان، تهران، انتشارات فراهانی، ۱۳۶۰
- عبدالکريم عثمان؛ *روانشناسی از دیدگاه غزالی و دانشمندان اسلامي*، مترجم: سيد محمد باقر حجتی، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامي، نهم، ۱۳۶۷
- عروسی حویزی، عبدعلی بن جمعه؛ *تفسیر نورالثقلین*، قم، انتشارات اسماعیلیان، چهارم، ۱۴۱۵
- عیاشی، محمد بن مسعود؛ *تفسیر العیاشی*، تهران، چاپخانه علمیه، ۱۳۸۰ق
- فخرالدین رازی، ابو عبدالله محمد بن عمر؛ *مفاتیح الغیب*، بيروت، دار احیاء التراث العربی، سوم، ۱۴۲۰
- فرات کوفی، ابوالقاسم فرات بن ابراهیم؛ *تفسیر فرات الکوفی*، تهران، سازمان چاپ و انتشارات وزارت ارشاد اسلامي، ۱۴۱۰
- فراهیدی، خلیل بن احمد؛ *ترتیب کتاب العین*، محقق: المخزومی، ابراهیم السامرائی، قم، انتشارات اسوه، ۱۴۱۴
- فضل الله، سيد محمد حسين؛ *من وحی القرآن*، بيروت، دارالطباعة و النشر، ۱۴۱۹ق
- _____؛ *من وحی القرآن*، بيروت، دارالملك للطباعة و النشر، ۱۴۱۹

- فیض کاشانی، محسن؛ *تفسیر الصافی*، تحقیق: حسین اعلمی، تهران، انتشارات الصدر، دوم، ۱۴۱۵
- قرائتی، محسن؛ *تفسیر نور*، تهران، مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، ۱۳۸۳
- قرشی، سید علی اکبر؛ *احسن الحدیث*، تهران، بنیاد بعثت، ۱۳۷۷
- قمی، علی بن ابراهیم؛ *تفسیر قمی*، قم، دارالکتاب، چهارم، ۱۳۶۷
- قندوزی، سلیمان بن ابراهیم؛ *ینابیع المودة لندوی القریبی*؛ تهران، سازمان حج اوقاف و امور خیریه، اسوه، ۱۳۸۰
- کلینی، محمد بن یعقوب؛ *الکافی*، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۶۵
- کارگر، رحیم؛ *تعلیم و تربیت در عصر ظهور*، قم، بنیاد فرهنگی حضرت مهدی موعود علیه السلام، ۱۳۸۹
- مجلسی، محمد باقر؛ *بحار الأنوار الجامعة لدرر اخبار الأئمة الأطهار علیهم السلام*، بیروت، انتشارات وفاء، ۱۴۰۴
- محمدی ری شهری، محمد؛ *فرهنگنامه آرزو*، مترجم: حمیدرضا شیخی، قم، انتشارات دارالحدیث، ۱۳۸۵
- محمود، منصور، دادستان، پری رخ، راد، مینا؛ *لغت نامه روانشناسی*، بی جا، بی نا، بی تا
- مدرسی، سید محمد تقی؛ *تفسیر هدایت*، ترجمه مترجمان، مشهد، بنیاد پژوهش‌های آستان قدس رضوی، ۱۳۷۷
- مزلو، ابراهام اچ؛ *انگیزش و شخصیت*، مترجم: احمد رضوانی، مشهد، انتشارات آستان قدس رضوی، ۱۳۶۷
- مصطفوی، حسن؛ *تفسیر روشن*، تهران، مرکز نشر کتاب، ۱۳۸۰
- _____؛ *التحقیق فی کلمات القرآن الکریم*، ایران، دائرة العامة للمراكز والعلاقات الثقافية، ۱۳۶۹
- مطهری، مرتضی؛ *سیری در سیره ائمه اطهار*، مجموعه آثار، تهران، بی نا، بی تا
- معین، محمد؛ *فرهنگ فارسی یک جلدی*، تهران، انتشارات معین، ۱۳۸۱
- مکارم شیرازی، ناصر؛ *تفسیر نمونه*، تهران، دارالکتب الإسلامیة، ۱۳۷۴
- میرباقری، خبرگزاری رسمی حوزه (کد خبر: ۲۵۳۰۲۱)، ۱۳۹۰
- نعمانی، محمد بن ابراهیم؛ *الغیة للنعمانی*، تهران، نشر صدوق، ۱۳۹۷ ق

